

УДК: 355.3(497.15)"1945/1992"
355.311.4(497.11)"1987/1992"
94(497.15 Бањалука)"1945/1992"
COBISS.SR-ID 110429449
DOI број: 10.5937/vig22011540

Језик рада: Српски
Примљен: 02. 03. 2022.
Прихваћен: 24. 06. 2022.
Тип рада: Прегледни научни рад

Др Никола Ожеговић, виши асистент
Филозофски факултет, Универзитет у Бањалуци
Бањалука, Босна и Херцеговина
E-mail: nikola.ozegovic@ff.unibl.org

ЈУГОСЛОВЕНСКА НАРОДНА АРМИЈА У БАЊАЛУЦИ (1945–1992)

АПСТРАКТ: На основу извора и одговарајуће литературе, у раду се презентују најважнији аспекти организације и рада Југословенске народне армије на простору општине Бањалука за вријеме социјалистичке Југославије. За потребе изградње војне инфраструктуре, на простору ове општине вршени су замашни послови национализације имовине и исељавања хиљада становника. Армија је имала и модернизацијску улогу у животу општине и цијеле Босанске Крајине. Бањалука је у првим годинама након Другог свјетског рата постала значајан центар војног школства (оклопних и механизованих јединица), а имала је и одређену улогу у војној индустрији. Највећи дио инфраструктуре и борбених средстава бањалучког 5. корпуса ЈНА наслиједио је 1. крајишки корпус Војске Републике Српске, као највећи корпус ВРС који је одиграо кључну улогу у одбрани Републике Српске током грађанског рата у бившој СР Босни и Херцеговини.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Бањалука, Босна и Херцеговина, Југословенска народна армија, војна инфраструктура, војно школство, војна индустрија, Територијална одбрана

Организација ЈНА и војна инфраструктура

Пред завршетак Другог свјетског рата, Бањалука се налазила у оквиру војне области 5. корпуса Југословенске армије, која је обухватала западну Босну. Поред тога, подручје Босне и Херцеговине

било је подијељено на подручја војне области 3. корпуса и 29. дивизије.¹ Двије недјеље након престанка ратних дејстава на тлу Југославије (31. маја 1945), врховни командант и министар народне одбране Владе ДФЈ маршал Јосип Броз Тито издао је наредбу о војно-територијалној подјели земље и формирању и локацији оперативно-стратигијских команди (6 војних области и армија, као и највиших оперативних територијалних команди). Том подјелом Бањалука се, као и већи дио територије Босне и Херцеговине (осим срезова који су припали 2. армији са командом у Загребу), заједно са Црном Гором, нашла у саставу 6. армије чији се штаб налазио у Сарајеву.² У 1946. години војни Округ Бањалука обухватао је војне одсјеке Бањалука 1, Бањалука 2, Мркоњић Град, Кључ, Котор Варош, Прњавор, Лакташи, Србац, Сански Мост, Босанска Градишка, Приједор, Босанска Дубица, Босански Нови и Омарска. Наредне године обухватао је и одсјеке Би-хаћ, Босанско Грахово, Босанска Крупа, Босански Петровац, Цазин, Велика Кладуша, Дрвар, Јајце и Гламоч, док су Лакташи и Омарска били одузети.³ Почетком 1948. године, умјесто команди армија и армијских области, формиране су команде војних области. Од дотадашње 6. армије формирана је 7. војна област, са сједиштем у Сарајеву, са територијалном надлежношћу за Босну и Херцеговину и Црну Гору. У оквиру промјене нумерације и мјеста размјештаја дивизија, у Бањалуци је 27. стрјељачка дивизија пренумерисана у 36, а касније је

¹ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985, knjiga 3-3 (Kopnena vojska JNA)*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988), 505.

² *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985, knjiga 3-1 (Kopnena vojska JNA)*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988), 35-37; Команданти у 6. армији (7. војној области, армијској области, армији) били су: Радован Вукановић, генерал-пуковник (1945-1946), Михајло Апостолски, генерал-пуковник (1946-1952), Вељко Ковачевић, генерал-пуковник (1952-1956), Милутин Морача, генерал-пуковник (1956-1964), Перо Косорић, генерал-пуковник (1964-1967), Владо Бајић, генерал-пуковник (1967-1970), Стане Поточар, генерал-пуковник (1970-1971), Мирко Вранић, генерал-пуковник (1971-1974), Рахмија Каденић, генерал-пуковник (1974-1977), Милан Аћић, генерал-пуковник (1977-1984), Антон Лукежић, генерал-потпуковник (од 1984) и генерал Радован Кукањац (од 1991). Политички комесари су били: Блажо Ђуричић, генерал-мајор (1945-1946), Милинко Ђуровић, генерал-пуковник (1947-1949), Бошко Ђуричковић, генерал-пуковник (1949-1952), Душан Кораћ, генерал-пуковник (1952-1953). Начелници штаба ТО БиХ били су: Фрањо Херљевић (од 1969), Мирко Вранић (од 1974), Жарко Миличевић (од 1982), Мујо Мујкић (од 1984), Милош Бајчетић (од 1990) и Драго Вукосављевић (од 1991). Секретари за народну одбрану БиХ били су Екрем Дурић и Ђорђе Маран. Isto, 239; Миле Бјелајац, „Југословенско искуство са мултиетничком армијом, са посебним освртом на БиХ”, *Војноисторијски гласник*, 2/2008, 93.
http://www.isi.mod.gov.rs/multimedia/dodaci/vig_2_2008_1554879763.pdf (приступљено 4. 2. 2022).

³ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985, knjiga 3-3*, 547-551.

размјештена у Сремску Митровицу.⁴ У оквиру 7. армијске области, 1956. године су формирана војна подручја Сарајево, Бањалука, Тузла и Мостар. У рату је било предвиђено да војно подручје формира корпус као оперативни састав. Први командант војног подручја Бањалука био је генерал-потпуковник Глиго Мандић.⁵

У оквиру реорганизације ЈНА, по одлуци врховног команданта Оружаних снага Југославије, марта 1956. године, према којој су расформиране команде корпуса у миру и формирано 13 војних подручја, Бањалучко војно подручје је обухватало војне одсјеке Бихаћ, Приједор, Бањалука, Јајце, Ливно, Шибеник и Сплит. Наредбом од јуна 1958. у оквиру Бањалучког војног подручја, формирано је 7 штабова одреда и 27 батаљона народне војске.⁶ Према усвојеној концепцији под називом „Доктрина општеноародног рата” и одлукама VII конгреса СКЈ, августа 1959. пришло се широј реорганизацији оружаних снага СФРЈ, која је позната под називом „Дрвар”. Тако су команде армија преформирани у команде армијских области, а 7. армијска област се дијелила на територију војних подручја Сарајево, Бањалука и Осијек.⁷ Према организацији ЈНА из 1964. године, укупно је у 7. армији било три дивизије и двије бригаде. Војно подручје Бањалука (у рату 5. корпус) обухватала је 5. пјешадијску дивизију и 16. пјешадијску бригаду.⁸ Према наредби ССНО од 21. маја 1976. године, извршено је преформирање команди у управе војних округа. Бањалука је била један од 19 војних округа у земљи. Послије извршених организационих промјена, управа војног округа је остала и даље првостепени војнотериторијални орган за рјешавање одређених мобилизацијско-регрутних послова на својој територији.⁹ Према плану реорганизације ЈНА под називом „Јединство”, који је септембра 1987. одобрило Предсједништво СФРЈ, 5. корпус са сједиштем у Бањалуци се, заједно са 4. корпусом (Сарајево), 12. (Нови Сад), 17. (Тузла), 24. (Крагујевац), 37. (Титово Ужице), као и Командом одбране града Београда, нашао у саставу 1. војне области.¹⁰

Општински секретаријат за народну одбрану је, септембра 1983. године, извјештавао да је са територије бањалучке општине војним обвезницима, материјално-техничким средствима и стоком из по-

⁴ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-1*, 42-44.

⁵ Isto, 61.

⁶ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-3*, 524-525.

⁷ Isto, 529-532; Bojan Dimitrijević, *Modernizacija i intervencija. Jugoslovenske oklopne jedinice 1945–2006*, (Београд: Институт за савремену историју, 2010), 111.

⁸ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-1*, 115.

⁹ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-3*, 541.

¹⁰ Bojan Dimitrijević, *nav. djelo*, 256-257.

писа вршена попуна 58 ратних јединица ЈНА и 21 ратне јединице Територијалне одбране. Констатовано је да су захтјеви ратних јединица оружаних снага за попуну били максимално велики и да су у неким специјалностима превазилазили реалне могућности општине. У периоду од 1. јануара до 30. јуна 1983. године, Општинском секретаријату за народну одбрану обратило се 69 ратних јединица са 142 захтјева за позивање војних обвезника на војне вјежбе. По овим захтјевима извршено је позивање укупно 14.689 војних обвезника. Позиву се одазвало 13.408 или 91,3%. Осим тога, упућено је и преко 7.000 позива војним обвезницима и регрутима у вези са извршењем обавеза из Закона о војној обавези. На вишедневне војне вјежбе позвано је 3.371, а одазвало се 3.102 или 92%, док је на обуку у ванредне дане (ВРД) позвано 11.318, а одазвало се 10.306 или 91,5% обвезника. Истакнуто је да је највећи проценат неодржављања са аспекта војних обвезника био оправдан, јер је долазио као резултат „субјективних слабости органа и појединих служби”. Проблем великог броја позивања у кратком року био је присутан неколико година. У једном дану, код једног достављача, могло се истовремено наћи и између 700 и 1.000 позива.¹¹

Током 1989. године забиљежена је активност на реорганизацији и доградњи бројних штабова, команди и јединица ТО Округа Бањалука и знатном смањењу (за око 24%), што је допринијело побољшању квалитета попуне и опремљености модернијим наоружањем и војном опремом. Иако је просјечна обученост штабова, команди и јединица ТО оцијењена као врло добра, уочаване су дугогодишње слабости у виду постојања разлика у оспособљености појединих штабова, незаинтересованости једног дијела старјешина, непредузимања одговарајућих мјера за утврђивање разлога изостајања, одгађања обуке услед недостатка финансијских средстава и сл.¹² Морално-политичко стање и у свим већим јединицама ЈНА у регији Бањалука 1989. године оцијењено је као врло добро. Реализоване су активности на обуци, а посебно на КШРВ и ЗТВ „Романија-89”, где је одзив резервног састава био 96–97%. Национална и социјална структура јединица је, у основи,

¹¹ Архив Републике Српске (АРС), фонд Општински комитет Савеза комуниста Бањалука (ОК СК БЛ), SR BiH, Opština Banja Luka, Opštinski sekretarijat za narodnu odbranu, Narodna odbrana, Službena tajna, S. povjerljivo, Informacija o odzivu vojnih obveznika na vojne vježbe u periodu 1. januar – 30. juni 1983. godine na području Opštine Banja Luka, Banjaluka, septembra 1983. godine, 1-3.

¹² APC, OK СК БЛ, SKJ, OK SK BiH Banjaluka, Narodna odbrana, Službena tajna, Strogo povjerljivo, Ocjena moralno-političkog stanja u teritorijalnoj odbrani, rezervnoj miliciji i rezervnom sastavu na rasporedu u ratnim jedinicama JNA, za 1989. godinu, na području Okružnog komiteta Saveza komunista BiH – Banjaluka, Banjaluka, januar 1990. godine, 2-3.

одговарала стању у регији, а негативних случајева са тежим посљедицама по морално-политичко стање јединица није било. Међутим, истицани су негативни утицаји укупне политичке и друштвено-економске кризе на морално-политичко стање резервног састава.¹³

Заједно са Командом 5. корпуса ЈНА и командама и јединицама које су се попуњавале са подручја општине, Општински секретаријат за народну одбрану је извршавао послове војне обавезе и мобилизације. У евиденцији овог органа, закључно са 1990. годином, вођени су подаци о 50.624 војна обвезника, 1.763 моторна возила и 644 грла стоке из пописа.¹⁴ Истовремено, када је у питању ТО, Бањалука је развијала једну бригаду ТО, одред ТО, мјешовити самостални лаки артиљеријски дивизион противваздухопловне одбране, позадинску базу ТО, пјешадијски наставни батаљон, четири органа за преузимање материјалних средстава од ЈНА, противдиверзантски вод, ријечно-језерски и смучарски вод, те пет рејонских штабова ТО са осам чета и 32 вода ТО у мјесним заједницама и предузећима. У свим овим саставима било је ангажовано укупно 4.568 војних обвезника или 2, 28% од укупног броја становника општине. Према републичким критеријумима, оптимално рјешење је било између 1 до 1, 5% ангажованог становништва у ТО.¹⁵

За потребе изградње касарне „Козара”, након Другог свјетског рата национализован је самостан Назарет и његово земљиште у насељу Буцак. Самостан је припадао римокатоличком реду Клањатељица крви Кристове који је на том подручју дјеловао од 1879. године. У оквиру самостана сестре су водиле народну (пучку) школу и сиротиште. Одлуком власти, 12. децембра 1949, оне су морале напустити самостан који је уједно био и кућа матица дружбе. Самостан је претворен у касарну, а црква је срушена 1950. године.¹⁶ Брдско-планински простор Мањаче није био обухваћен државном колонизацијом непосредно након завршетка Другог свјетског рата. Исељавање српског сеоског становништва са овог подручја, ради изградње војног полигона ЈНА, одвијало се у три велика таласа између 1957. и 1976. године. Први талас је отпочео 1957. године исплатом накнаде за имовину становника До-

¹³ Isto, 10-11.

¹⁴ Архива Градске управе Града Бањалука (АГУГБЛ), фонд Скупштина Општине Бањалука (СО БЛ), кутија 2690: 1-6 сједница, 1. 1 – 14. 3. 1991, SR BiH, Opština Banja Luka, Opštinski sekretarijat za narodnu odbranu, Narodna odbrana, Službena tajna, Strogo povjerljivo, Izvještaj o stanju odbrambenih priprema u opštini Banjaluka u 1990. godini, Banjaluka, januar 1991. godine, 5.

¹⁵ Isto, 8-9.

¹⁶ Franjo Marić i Anto Orlovac, *Banjolučka biskupija u riječi i slici od 1881. do 2006. Povodom 125. obljetnice utemeljenja Biskupije*, (Banja Luka: Biskupski ordinarijat, 2006), 106, 584.

ње Добрње. Други велики талас наступио је послје 1966, када је исплаћено становништво Горње Добрње и Шљивна. Трећи талас сеоба реализован је након 1973. године, када су исплаћени Радманићи и дио Вилуса. Ове сеобе утицале су и на нагло исељење становника Горњег Раткова. У 13 села на ширем подручју Мањаче (општине Бањалука и Кључ), 1953. године било је укупно 15.948 становника, а 1981. године 8.902, што је била директна посљедица принудног исељавања. Нека села су била у цјелости исељена, оставши без иједног становника. Бројни Мањачани пресељени у Срем сведочили су да је према онима који су одбијали да се иселе држава примјењивала драстичне репресивне мјере, оптужујући их да су припадали четничком покрету током Другог свјетског рата.¹⁷ Командант војног полигона пуковник Војске Републике Српске Драгиша Вулин свједочио је: „Када данас разговарате са неким од официра из бивше ЈНА, њих боли истина о овом полигону, јер ту има много прича и много чињеница о разним непријатељствима и разним неправдама које су чињене према народу са Мањаче. Чак су неке куће коришћене као тенковске мете, многа гробља су разваљена, оскрнављена. Зарасла и без надгробних споменика. Црква у Шљивну, Пресвете Богородице, била је претворена у складиште расходованих кревета”.¹⁸ У књизи *Развој оружаних снага СФРЈ 1945–1985. Копнена војска ЈНА II*, о овом питању је написано следеће: „Оријентација на утемељење и постепену изградњу и уређење сталних полигона за ОМЈ, била је чврста и у томе није било никаквих дилема. Међутим, проблеми су настали кад је ту одлуку требало реализовати, јер све армијске области нису имале погодно земљиште довољне величине које се не обрађује а проходно је за ОМЈ. Због тога се у неким армијским областима одустало од првобитних избора, и одлуке су мењане све док се нису усталили полигони који се и данас користе за обуку

¹⁷ То су била села Добрња, Радманићи, Шљивно, Вилуси, Горње Ратково, Горње Соколово, Доње Соколово, Доње Ратково, Павићи, Зеленци, Лусићи, Кола и Кола Доња. Ненад Лемајић, *Сеобе становника Мањаче у Срем*, (Сремска Митровица: Завичајно друштво „Мањача”, „Културно просветна заједница” и Установа за неговање културе „Срем”, 2004), 10-12, 115-118. У оквиру пројекта „Пресељеници са Мањаче у Срем”, покренутог 2003. године од стране Културно-просвјетне заједнице Сремска Митровица и Историјског архива „Срем” из Сремске Митровице, прикупљено је укупно 126 изјава пресељеника. Све изјаве се чувају у збирци докумената број 10 у Историјском архиву „Срем” у Сремској Митровици, под називом „Прекуцане фонографске забелешке о пресељењу становника са подручја планине Мањаче у Босанској Крајини у општину Сремска Митровица”. Анкете су обухватиле и нека мјеста која не припадају општини Сремска Митровица. Пројектни тим је био предвођен др Ненадом Лемајићем и сарадником, истраживачем Драгом Маричићем. Изјаве представљају драгоцјена свједочанства о животу Срба Мањачана и о значајним догађајима из историје Мањаче и Босанске Крајине. Исто, 10-12, 115-118, 141.

¹⁸ Исто, 112.

ОМЈ”.¹⁹ Полигон на Мањачи је убрзо постао „најуређенији, најкомплетнији и најфреквентнији војни објект те врсте и тог ранга у земљи, што је битно утицало и на укупан развој ОМЈ а, не само ШЦ ОЈ”.²⁰ Почетком 70-их година, полигони су престали да буду брига ОМЈ, јер је свака армија имала најмање по један стални армијски полигон којим су се све више користили и други родови копнене војске. Једино је полигон на Мањачи добио статус полигона ОМЈ.²¹

Према документу који свједочи о откупу некретнина на Мањачи за потребе ССНО-а, у другој половини марта 1966. године, представници Савезног секретаријата за народну одбрану обратили су се бањалучким општинским властима у вези са изналагањем начина за прибављање некретнина у катастарским општинама Добрња, Шљивно, Радманићи и дијелу Вилуса, ради изградње полигона ЈНА. Већ 22. априла исте године утврђене су границе будућег полигона и за откуп предвиђено око 6.000 ха земљишта.²² О сложености предузетих послова који су уследили свједоче подаци о поступцима утврђивања власничких легитимација за све приватне власнике чије су некретнине откупљиване. До 20. марта 1973. проведено је 689 расправа, при чему је саслушано 980 странака и 1.378 свједока, издато 504 потврде о својини на некретнинама, прибављено 1.173 налаза и мишљења вјештака (грађевинских, пољопривредних и шумарских стручњака), закључен 571 купопродајни уговор (од чега 258 са домаћинствима која су се селила са подручја Мањаче), проведени поступак и донесено 180 рјешења о експропријацији и толико рјешења о накнади. На тај начин је за потребе ССНО-а прибављено и у земљишне књиге укњижено 4.370 ха, 33 ара и 10 м² земљишта. На име откупа некретнина, ССНО је Општини доznaчио износ од 36.592.616 динара. Застој у динамици откупа наступио је 1969. године услед земљотреса и отпора дијела домаћег становништва (Радманићи). У извјештају се наводи да је у 5 случајева дошло до принудног извршења купопродајног уговора и исељења уз рушење кућа и привредних објеката. Ови догађаји су се негативно одразили на ток откупа и исељења осталих домаћинстава у периоду од 1967. до 1971. године. У случају 18 домаћинстава био је покренут поступак експропријације.²³

¹⁹ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-2, (Kopnena vojska JNA)*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1987), 183.

²⁰ Исто, 186.

²¹ Исто, 225.

²² АГУГБЛ, СО БЛ, к-731: 57 Зај. сјед, Комисија за откуп некретнина за потребе ССНО-а на Мањаџи, Извјештај о прибављању некретнина на подручју Мањаџе за потребе Савезног секретаријата за народну одбрану у времену од марта 1966. до 20. марта 1973. године, Бањалука 20. марта 1973. год, 1.

²³ Исто, 22-27.

Након што је, као посљедица катастрофалног земљотреса из 1969. године, срушен стари објекат, нови репрезентативан објекат Дома ЈНА, у самом средишту Бањалуке, отворен је 1973. године. Пројектовао га је архитекта Касим Османчевић.²⁴ Школски центар ОМЈ ЈНА „Петар Драпшин” у Бањалуци састојао се од три цјелине. Прва је била касарна „Младен Стојановић” у којој се налазила инфраструктура за школовање питомаца, усавршавање подофицира и официра за потребе рода ОМЈ. На истом простору је, 12. јула 1993. године, почео са радом Центар војних школа Војске Републике Српске, док је касарна промијенила име у „Врбас”. Другу цјелину чинила је касарна „Крајишких бригада” у Залужанима код Бањалуке, гдје су се обучавали возачи за потребе рода ОМЈ и самоходне артиљерије, а трећу цјелину представљала је касарна „Мика Боснић” на полигону Мањача, која је служила за извођење тактичких вјежби, гађања, вјежби команди батаљона рода ОМЈ, вјежбовних активности и других састава и родова, као и за гађање помоћу авијације.²⁵

Југословенска народна армија имала је значајну модернизацијску улогу након рата, нарочито у неразвијеним подручјима земље. Све до шездесетих година, развоју жељезничког саобраћаја придавао се прворазредан стратешки значај, како са економског, тако и са војног становишта. Босна и Херцеговина имала је приоритет у том погледу, а међу бројним пругама изграђеним на њеној територији (укупне дужине преко 700 km) била је и пруга Бањалука–Добој (110 km) из 1951. године. Инжињеријске јединице ЈНА градиле су најтеже дионице. У цијелој Југославији, ЈНА је до 1971. изградила или обновила 45.170 km путева. На простору Босанске Крајине изградила је путеве: Приједор – Босанска Дубица, Оштрељ–Дрвар–Стрмица, Бихаћ–Баљевац, Дрвар–Прекаја и пут око Јајца. Такође, војска је прва организовала ваздушни саобраћај између Београда и Сарајева и градила или ширила аеродроме у Сарајеву, Бањалуци, Тузли, Мостару и Бихаћу. Само у периоду од 1973. до 1984. године инжињеријске јединице ЈНА изградиле су или реконструисале 2.154 km водоводне мреже, а у СР БиХ је грађено у Сарајеву, Мостару, Бањалуци, Тузли и Теслићу, као и на многим сеоским подручјима. Општем напретку доприносила је и изградња војних станова, описмењавање неписмених младића и квалификовање за разне струке, укључујући и курсеве за напредну пољопривреду, а елиминисању заразних болести и заштити сточног

²⁴ Aleksandar Aco Ravlić, *Banjaluka, napori i radosti*, (Banjaluka: Institut za istoriju, NIGRO „Glas”, 1985), 127.

²⁵ Подаци из Спомен собе Оклопно-механизованих јединица Југословенске народне армије, Центра војних школа „Рајко Балаћ” и Друге оклопне бригаде Првог крајишког корпуса Војске Републике Српске.

фонда доприносили су санитетска и ветеринарска служба ЈНА.²⁶ Према подацима из децембра 1988. године, на подручју бањалучке општине било је преко 2.000 станова у власништву ЈНА.²⁷

Зона одговорности 5. корпуса ЈНА обухватала је сјеверозападни дио СР БиХ и западни дио Славоније, што значи да је од самог почетка овај корпус био увучен у ратне сукобе у земљи. Припреме за борбена дејства започеле су у прољеће 1990. године, док је један дио јединица у бањалучкој касарни „Козара” пуну борбену готовост задејствовао септембра 1990. године. Јединице Корпуса, јачине оклопног батаљона, први пут су ангажоване 31. марта 1991. на Плитвицама, у улози тампон-зоне између српских територијалаца и припадника МУП-а Хрватске. На том задатку, као и на задацима према Титовој Кореници, Книну и Коранском мосту, јединице су остале до јесени исте године. У тим дејствима био је ангажован мирнодопски састав војске, коју су чинили војници из свих народа и народности, као и из свих југословенских република. У јуну 1991. године била је ангажована једна ојачана механизована чета у Двору на Уни са сличним задатком као на Плитвицама. Командант Корпуса генерал-мајор Никола Узелац је, након сагледавања стања у западној Славонији (Окучани, Пакрац, Дарувар, Липик, Бјеловар, Новска, Нова Градишка и др), 19. августа 1991. самоиницијативно донио одлуку о упућивању дијела команде и јединица преко ријеке Саве, са задатком: раздвојити сукобљене стране, остварити мир и контролу, заштитити цивилно становништво, разоружати паравојску и наоружане нелегалне групе, те омогућити спровођење државних и војних рјешења и најављеног доласка Међународних мировних снага (УНПРОФОР) на просторе Хрватске. Била је то права борбена употреба јединица Корпуса. На основу одлуке команданта 1. војне области, све јединице ЈНА, као и локалне српске снаге на тој територији, биле су стављене под команду Корпуса који је тада добио задатак да дејствује на правцима према Вировитици и Кутини. Корпус је заузео Јасеновац и Липик и избио пред Новску и Нову Градишку, да би се у децембру 1991. повукао из Липика. Корпус је остао на достигнутим линијама, омогућивши стварање Војске Републике Српске Крајине, а из Хрватске се потпуно повукао до јуна 1992. године.²⁸ Према ријечима предсједника Скупштине Општине Бањалука и члана Главног од-

²⁶ Миле Бјелајац, нав. дјело, 81–82.

²⁷ АРС, ОК СК БЛ, *Ostvarivanje samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u oblasti stambeno-komunalne privrede*, Banja Luka, decembar 1988. године, 1.

²⁸ Бошко Келечевић, Драган Вуковић, „Услови формирања Првог крајишког корпуса Војске Републике Српске и његов допринос стварању, одбрани и очувању Републике Српске”, у: *Научно-стручна конференција: Разлози и услови формирања Војске Републике Српске и њен допринос стварању и очувању Републике Српске. Зборник радова*, (уредник Слободан С. Жупљанин), (Бања Лука: Организација старјешина Војске Републике Српске, 2022), 238–239.

бора СДС БиХ Предрага Радића, кроз Бањалуку је до краја 1991. године прошло 45.000 избјеглица, а на самом крају године у општини их је било смјештено 12.000. На ратишту се истовремено налазило 6.500 младића из Бањалуке.²⁹ На подручју бивше СР БиХ, 30. партизанска дивизија из састава Корпуса, у оквиру операције „Купрес“, почетком априла 1992. године ослободила је Купрес и његово шире подручје.³⁰

Након повлачења савезних снага са територије бивше СР БиХ, маја 1992. године, инфраструктуру и највећи дио борбених средстава 5. корпуса ЈНА наслиједио је 1. крајишки корпус Војске Републике Српске, основан 19. маја исте године, на чијем је челу био генерал-пуковник Момир Талић, док је начелник штаба био генерал-потпуковник Бошко Келечевић. Талић је био једини генерал који је из ЈНА прешао у ВРС са чином генерал-мајора. Радило се о највећем корпусу ВРС, у чијем саставу су биле следеће јединице: команда са командним мјестом у Бањалуци, команда стана, батаљон војне полиције, батаљон везе, мјешовити противоклопни артиљеријски пук, мјешовити артиљеријски пук, лаки артиљеријски пук ПВО, инжињеријски пук, понтонирски батаљон, аутотранспортни батаљон, санитетски батаљон, двије оклопне бригаде, двије моторизоване бригаде, седам лаких пјешадијских бригада, лака пјешадијска дивизија (састава: приштапске јединице – ПЈ и три лаке пјешадијске бригаде) и ОГ „Добој“ (састава: ПЈ, оклопна бригада, моторизована бригада, осам лаких пјешадијских бригада, артиљеријски пук, инжињеријски пук). Почетком јула 1992. године у Корпусу је било 43.128 старјешина и војника, а крајем године 72.330. Истурено командно мјесто Корпуса се првобитно налазило у Старој Градишци, а затим у Прњавору. Оперативна зона команде Корпуса покривала је подручје западног дијела Републике Српске. У својој зони одговорности држао је 28 општина, односно око 60% територије Републике Српске.³¹

Војна сарадња са САД, војно школство и индустрија

Кључна посјета у погледу превазилажења сумњичавости и успостављања ближе сарадње између југословенске и америчке армије започела је 14. октобра 1951. године када су у Београд допу-

²⁹ „Новогодишњи интервју: мр Предраг Радић, предсједник СО Бања Лука. Националност није занимање“, *Glas*, br. 6480-6482, god. XLIX, Banja Luka, 31. decembra 1991. god. i 1. i 2. januara 1992. god, 6-7.

³⁰ Бошко Келечевић, Драган Вуковић, нав. дјело, 239-240.

³¹ Винко Пандуревић, *Рат у Босни и Херцеговини и стварање Војске Републике Српске. Војна, политиколошка и социолошка анализа*, Београд: ИГАМ, 2015, 156-157; Данко Боројевић, Драги Ивић, *Војска Републике Српске 12. мај 1992 – 31. децембар 2005*, (Београд: Српски ратни ветерани општине Чукарица, 2014), 85.

товали начелник Здруженог генералштаба америчке копнене војске – генерал Лотон Колинс и бригадни генерал Френк Партриџ. У присуству начелника Генералштаба ЈНА Коче Поповића, америчкој делегацији су представљена два могућа нападна и два могућа одбрамбена плана. У исто вријеме, изнесене су и америчке претпоставке напада и одбране у случају агресије земаља Источног блока. Генерал Колинс је изнио питање програма војне помоћи (*Mutual Defence Aid Programe, MDAP*). Пред завршетак посјете изведен је низ показних вјежби од којих је највећа била вјежба у близини Бањалуке. Сјеверно од Бањалуке, на ширем подручју Клашница, одржана је интерродовска и интервидовска вјежба како би се показала југословенска достигнућа у коришћењу борбене и неборбене технике и разне опреме при форсирању водене препреке. Пеко Дапчевић позвао је генерала Колинса на вјежбу како би му показао спремност за прихватање америчке борбене технике. Вјежбу је припремио и њоме руководио генерал-пуковник Михајло Апостолски, командант 7. армијске области. Оклопне и механизоване јединице су извршиле форсирање ријеке Врбас на три мјеста (газом, скелским прелазом и преко понтонског моста) и, након тога, развиле дејства и спојиле се са претходно баченим ваздушним десантом. Након вјежбе Американци су се „увјерили“ у спремност ЈНА да без помоћи њихових инструктора прихвате америчку борбену технику и да више неће настојати да њихови инструктори замијене совјетске у ЈНА. Посебан утисак на америчке госте оставила је брзина југословенских тенкиста. Генерал Колинс је по повратку изјавио да је Југословенска армија „једна од најжилавијих у Европи“, али да јој недостају тенкови, авиони и друга опрема. Посебно је био импресиониран „када је давањем изненадних инструкција установио да вежбе нису унапред аранжиране”.³² Најбољи утисак приликом форсирања Врбаса оставили су управо они тенкисти који су управљали америчким шерманима (*Sherman*), чиме су показали способност за употребу новог материјала.³³

Бањалука је, сплетом историјских околности, постала значајан центар војног школства. У оквиру развоја оклопних и механизованих јединица у првом послеријатном периоду основано је Тенковско војно училиште. Прва класа је отпочела са радом 25. новембра 1945. године у Београду. Обука је трајала двије године. У истом пе-

³² *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-2*, 171; Bojan B. Dimitrijević, nav. djelo, 263-266.

³³ Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958*, (Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006), 58.

риоду почело је и редовно школовање резервних официра за потребе ОМЈ. У Тенковску официрску школу дошло је 150 старјешина из пјешадијских јединица који су током школовања преквалификовани за тенковске официре. Први командант ове школе био је потпуковник Јосип Куштрин, а политички комесар мајор Иван Ромац. Обука је, углавном, била организована на савезничким возилима, те трофејним самоходним оруђима и блиндираним колима. Већ 1947. године, тенковске јединице ЈНА добиле су 173 старјешине. Прва класа ШРО почела је са радом 1. маја 1947, а школовање је трајало девет мјесеци. Септембра 1946. године Тенковска официрска школа и Војно училиште премјештени су из Београда у Белу Цркву (Банат), а до средине 1948. године Делиблатска пешчара је претворена у полигон за тактичке вјежбе и бојна гађања. Посљедице Резолуције Информбироа одразиле су се на Тенковски школски центар (ТШЦ) услед чињенице да су се неки његови наставни објекти, као нпр. тенкодром, налазили уз саму границу са Румунијом, док се парк борбених и неборбених возила Наставног батаљона ТШЦ налазио око 500 m од границе. Прозори на касарнама ТШЦ били су сувише близу границе, тако да су током сукоба успјешно гађани. Такође, покушај бјекства у Румунију генерала Арсе Јовановића, начелника ВВА и бившег начелника ГШ, и његово убиство на граници, непосредно су били повезани са његовим доласком у ТШЦ и тражење команданта школе Дукљана Вукотића који је управо тих дана био ухваћен на граници, приликом покушаја бјекства у Албанију. Управо су ови догађаји и укупне околности након Резолуције Информбироа били разлог за хитни поступак предислокације ТШЦ у Бањалуку. Страни слушаоци, Албанци и Бугари, одмах су напустили ТШЦ, а само неколицина комуниста у њему изјаснила се за Резолуцију Информбироа. Септембра 1948. године, у осам војних возова, пресељена су из Беле Цркве у Бањалуку борбена и неборбена возила, инвентар из кабинета и учионица и управних зграда, средства из складишта, људство ТШЦ и чланови њихових породица. Тенковски школски центар је смјештен на Бањалучко поље на коме, осим двије старе касарне и три коњушнице (надстрешнице), није било других објеката. а нарочито не наставних за потребе ОМЈ. Да би се што прије створили услови за рад, прибјегло се систему „радних акција” цјелокупног састава, који је био примијењен и приликом пресељења у Белу Цркву. До краја 1949. године, ТШЦ је имао 21 опремљен кабинет, „собно стрјелиште” за гађање из тенковског наоружања и дјелимично уређен тенкодром са трасираном стазом на Бањалучком пољу. У овако импровизованим условима рад је био веома тежак и захтијевао је максимално напрезање технике и људ-

ства.³⁴ Тенковски школски центар у Бањалуци био је један у низу школских центара у земљи чије је оснивање било карактеристично за прву половину педесетих година. На простору Босне и Херцеговине школски центри су постојали и у Сарајеву (Пјешадијски), Рајловцу (Ваздухопловно-технички), Требињу (Интендантско-финансијски) и Мостару (Ваздухопловни). Године 1950. постојале су укупно 43 разне школе у ЈА: 21 официрска, 16 за активне офицере појединих видова и родова и седам школа за специјализовано школовање.³⁵

Курсеве на новој оклопној борбеној техници у САД завршило је око 20 југословенских официра-тенкиста, а америчку опрему примио је школски центар ОМЈ и трупне јединице.³⁶ Септембра 1952. године у ТШЦ је почела са радом Прва класа активних тенковских подофицира школованих за дужност командира тенка, што је било узроковано аранжманима са САД у вези са набавком оклопне борбене технике за ОМЈ. Ови аранжмани су отварали перспективу за убрзан квантитативни и квалитативни раст рода, а самим тим повећавали потребе у старјешинском кадру.³⁷ У складу са 5. чланом Споразума о војној помоћи између ФНРЈ и САД, донетим 14. новембра 1951. године, током наредне године представници америчке војне мисије (American Mission Assistance Staff – AMAS) посјетили су двије тенковске бригаде 20. дивизије и Тенковску официрску школу у Бањалуци. Интересовали су се за организацију, формацију, бројно стање, начин обуке и друго.³⁸ Реорганизацијом извршеном 1954. године, оклопне јединице, које су до тада биле под непосредном командом Корпуса, стављене су под команду војног подручја. Према стању из средине 1956. године, ШЦ ОМЈ је имао обавезу да, по плану мобилизацијског развоја на оглас мобилизације, од својих школских јединица формира 329. оклопну бригаду и 249. тенковски батаљон за борбену употребу под командом 7. армије.³⁹

У оквиру реорганизације ОМЈ из 1954. године, а ради економичности, донесена је одлука да се сви војници-тенкисти групишу у периоду стручне обуке појединца (првих пола године) на једном мјесту. То је био основни разлог за оснивање Регрутног тенковског пука за обуку војника-тенкиста 1955. године, који је наредне године

³⁴ „Godišnjice. Prvi tenkovski oficiri na okupu”, *Glas. List Socijalističkog saveza radnog naroda*, br. 2551, Banjaluka, ponedjeljak, 17. oktobar 1977, 3, *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-2*, 160-164.

³⁵ Bojan B. Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014), 208.

³⁶ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-2*, 172.

³⁷ Isto, 173.

³⁸ Bojan B. Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, 299-301.

³⁹ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-2*, 179-182.

прерастао у Тенковски наставни центар, лоциран у Залужанима.⁴⁰ Наставни центар није могао постићи задовољавајући ниво обучености људства, па је касније донесена одлука да се комплетна обука војника поново изводи у трупним јединицама, осим обуке возача (тенкова, оклопних аутомобила, самоходних оруђа и извиђачких аутомобила) која је побољшана и продужена на шест и по мјесеци и настављена у Наставном центру у Залужанима који је преименован у Наставни центар за обуку возача у ОЈ.⁴¹ Посљедња партија војника свих специјалности завршила је обуку јуна 1959. године, након чега су у Наставни центар долазили искључиво војници које је требало обучити за возаче.⁴² У оквиру реорганизације ЈНА према плану „Рудо“, 1975. године, дотадашњи 973. наставни центар у Бањалуци је преформиран у 5. оклопни пук са двоструком намјеном – да и даље у миру обучава возаче тенкова, а да у рату буде у саставу 5. дивизије.⁴³ Реорганизацијом према плану „Јединство“ из 1987. године, бањалучки ШЦ ОМЈ и новоформирани 980. наставни центар за обуку возача борбених возила у Залужанима, који је настао од 5. оклопног пука, били су потчињени Генералштабу.⁴⁴

Средином педесетих година, као посебан проблем у цијелој земљи, наметало се питање одржавања војне технике, а посебно совјетских тенкова Т-34, који су чинили 31% укупног тенковског фонда. Алармантно стање исправности технике показивао је и извјештај о инспекцији Техничке управе у ШЦ ОМЈ у Бањалуци, маја и јуна 1956. године. Преко половине тенкова Т-34 није имало акумулаторе и чекало је на генерални ремонт, а самохотке СУ-76 су биле неисправне или за расход. Узрок томе био је лош однос према техници и недостатак одговарајућих услова за одржавање. У бољем стању налазила се техника америчког поријекла.⁴⁵ У ШЦ ОМЈ је одржан курс на специјалним уређајима на тенку Т-54Б. Такође, уз помоћ совјетских инструктора је, од 20. августа до 19. октобра 1964. године, одржан први курс за подводну вожњу, руковање стабилизатором и друго на тенковима Т-54Б и Т-55, на којем су обучене укупно 22 старјешине из оклопних јединица. Обука се изводила ради увођења у наоружање совјетског тенка Т-55 од 1964. године, који је постао основни тенк до краја постојања ЈНА.⁴⁶ Године 1966. ступила је на снагу нова форма-

⁴⁰ Isto, 185.

⁴¹ Isto, 200-201.

⁴² Bojan Dimitrijević, *Modernizacija i intervencija*, 114.

⁴³ Isto, 222.

⁴⁴ Isto, 256.

⁴⁵ Isto, 85.

⁴⁶ Isto, 153-154.

ција ШЦ ОМЈ. Израђени су нови наставни планови и програми за обуку старјешина ОЈ, програми испита за чинове, као и норме за оцјењивање резултата обуке.⁴⁷ Земљотрес који је 26. и 27. октобра 1969. године погодио Бањалуку, знатно је оштетио војну инфраструктуру, а све људство било је смјештено под шаторима. Првих дана након катастрофе тенкисти су помагали становништву.⁴⁸

Према стању и распореду ОМЈ по плану организацијско-мобилизацијског развоја из 1969. године, било је предвиђено да се, у случају рата, школска оклопна бригада из Бањалуке стави на располагање механизованој бригади у Осијеку у оквиру 7. армије. У оквиру реорганизације ОМЈ из 1974. године, на територији 7. армије формиран је оклопни пук у саставу 5. пд „Б”, лоциран у Бањалуци.⁴⁹ У погледу организације обуке и васпитања тенкиста, значајно је било увођење централизоване обуке десетара за дужност командира тенка. Ради тога, 1969. године, при ШЦ ОМЈ формиран је Наставни батаљон за обуку десетара за све ОМЈ у ЈНА. У цјелини, почетак седамдесетих година био је обиљежен крупним напретком у развоју ОМЈ, у чему је ШЦ ОМЈ дао посебан допринос у преобуци људства за пријем нове борбене технике у трупним јединицама. Од друштвених признања које је ШЦ ОМЈ добио у овом периоду издвајају се Орден народне армије са лаворовим вијенцем који је додијељен Указом предсједника СФРЈ, 3. марта 1969. године и Орден братства и јединства са златним вијенцем, 12. марта 1974. године. Од бањалучких признања, 26. марта 1969. године ШЦ ОМЈ је добио Повељу града Бањалуке, а 22. априла 1974. Априлску награду.⁵⁰ Побољшање квалитета обуке у ОМЈ привукао је пажњу војних стручњака појединих несврстаних земаља, па је током седамдесетих година дошло до обуке већег броја слушалаца у ШЦ ОМЈ из неких арапских земаља.⁵¹ Школски центар ОМЈ ЈНА

⁴⁷ Isto, 170.

⁴⁸ Isto, 198.

⁴⁹ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985, knjiga 3-2*, 219-221.

⁵⁰ Isto, 227.

⁵¹ Bojan Dimitrijević, *Modernizacija i intervencija*, 219. Начелници Школског центра ОМЈ у Бањалуци до распада Југославије били су: потпуковник Јосип Куштрин, пуковник Артур Хрибар, генерал-пуковник Душан Ђорковић, генерал-потпуковник Периша Грујић, генерал-пуковник Милан Павловић, генерал-пуковник Душан Пекић, генерал-мајор Влајко Влаисављевић, генерал-пуковник и народни херој Петар Грачанин, генерал-мајор Драган Ђировић, генерал-мајор Вељко Димић, генерал потпуковник Станко Михалич, генерал-мајор Никола Узелац, генерал-мајор Милисав Ђорђевић, генерал Драгољуб Аранђеловић, генерал Душан Мерзел и генерал Лудвиг Крајнц, *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985, knjiga 10 (Vojno školstvo JNA)*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986), 281; Подаци из Спомен собе Оклопно-механизованих јединица Југословенске народне армије, Центра војних школа „Рајко Балаћ” и Друге оклопне бригаде Првог крајишког корпуса Војске Републике Српске.

„Петар Драпшин” престао је са радом у Бањалуци 20. маја 1992, у складу са одлуком југословенског политичког и војног врха о одласку ЈНА са територије Босне и Херцеговине. За 44 године рада ове установе у Бањалуци, у њој је школовање завршило: 45 класа Војне академије (смијер ОЈ и ОМЈ), пет класа Више војне школе, 15 класа Подофицирске школе, 20 класа Средње војне школе, 78 класа Школе резервних официра, а провођени су и курсеви за потребе рода ОМЈ, међу којима је најјачи био курс команданта батаљона. За потребе свих видова обуке, ШЦ ОМЈ је имао 167 тенкова, 37 ОТ и 26 БВП М80.⁵² С обзиром на то да је копнена веза са Србијом била у прекиду, у периоду од 17. до 19. маја 1992. године, авионима је из Бањалуке пребачено преостало људство ове установе које се није налазило на ратишту, као и дио наставних средстава. Тако је ШЦ ОМЈ био пресељен у Панчево. Све оклопне снаге које су се средином маја 1992. године налазиле под контролом Војске Републике Српске ушле су у њен састав. Најзначајнија јединица која је формирана (10. јуна 1992) од преосталих делова ШЦ ОМЈ била је 2. оклопна бригада 1. крајишког корпуса ВРС, на челу са пуковником Славком Лисицом и начелником штаба потпуковником Бориславом Којићем.⁵³

У Бањалуку је током 1951. године пребазиран 101. школски ловачки пук Школе активних официра авијације (ШАОА).⁵⁴ Посљедњих годину дана своје активности, пук је школовао резервне пилоте, а расформиран је почетком јануара 1956. године.⁵⁵

Након Другог свјетског рата, а нарочито након 1948. године, размјештај војне индустрије вршен је у складу са стратешким значајем који је придаван Босни и Херцеговини у складу са могућом агресијом са Истока. Међу првима је обновљен Војнотехнички завод у Сарајеву, под називом Заводи „Тито”. Из Крагујевца је 1950. измјештена производња топова Б-1 у фабрику „Братство” у Травнику. Највећи дио војне индустрије друге Југославије био је изграђен до 1956. године, готово искључиво на територији Босне и Херцеговине и Србије. До средине педесетих година, у Босни и Херцеговини су изграђене нове фабрике у Горажду, Травнику, Коњицу, Витезу, Бугојну, Бањалуци и Мостару. Босна и Херцеговина је значајно профитирала изградњом војне индустрије. Из распореда ка-

⁵² Подаци из Спомен-собе Оклопно-механизованих јединица Југословенске народне армије, Центра војних школа „Рајко Балаћ” и Друге оклопне бригаде Првог крајишког корпуса Војске Републике Српске.

⁵³ Исто; Bojan Dimitrijević, *Modernizacija i intervencija*, 299.

⁵⁴ Bojan B. Dimitrijević, *Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo i protivvazдушна odbrana*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2017), 79.

⁵⁵ Isto, 189.

пацитета је уочљиво да је њихов много већи број био распоређен на подручјима већински настањеним муслиманским и хрватским становништвом него на подручјима на којима је преовладало српско становништво. Почетком осамдесетих година, у производњи наоружања и војне опреме у оквиру 11 фабрика у СР БиХ, било је запослено 23.310 радника. Већи број запослених у овој области имала је једино Србија (без покрајина), али се СР БиХ са 5,7 радника у војној индустрији на 1.000 становника, налазила убједљиво на првом мјесту у земљи. У периоду од 1953. до 1993. године укупна вриједност југословенског извоза опреме и инжињеринга износила је 13,5 милијарди долара, од чега је већина остварена у посљедњих 14 година постојања земље. Девизна добит се дијелила, у просјеку, на сљедећи начин: СР Србија – 36,17%, СР БиХ – 23,83%, СР Словенија – 13,11%, СР Хрватска – 11,55%, СР Македонија – 5,69%, СР Црна Гора – 3,45%, а ССНО – 6,19%. У 1990. години, на СР БиХ је отпадало 26,2% укупног извоза наоружања, војне опреме и инжињеринга Југославије (на првом мјесту, са 28,2%, налазила се Србија са Војводином).⁵⁶

Предузеће за електронику, електромеханику и аутоматику „Руди Чајавец“ у Бањалуци основано је 1950. године Рјешењем владе ФНРЈ у оквиру војне индустрије Југославије, са задатком да производи ваздухопловну електроопрему за потребе ратног ваздухопловства. Име је добило по народном хероју и једном од првих партизанских pilota који је из домобрана прешао у партизане након што је полетио са бањалучког аеродрома, а погинуо је 1942. управо у близини Бањалуке. Већ 1953. године дошло је до преоријентације и проширења производног програма овог предузећа, када је отпочела производња електроопреме за аутомобиле. Док је 1953. године удио производа за широку потрошњу у укупној производњи био 11%, 1956. је износио преко 84%.⁵⁷ Почетком осамдесетих, „Руди Чајавец“ је имао 3.800 запослених, а основни производни програм, у оквиру војне индустрије, састојао се од средстава радио-везе, система за управљање ватром, НБХ детектора и средстава криптозаштите. Набавна вриједност основних средстава фабрике износила је 34,6 милиона долара, а њихова вриједност на крају 1989. године била је 20 милиона долара.⁵⁸

⁵⁶ Александар Стаматовић, *Војна привреда друге Југославије (1945–1991)*, (Београд: Војноиздавачки завод, 2001), 45-46, 70-71, 109; Миле Бјелајац, нав. дјело, 78-80.

⁵⁷ „Četvrt vijeka ‘Čajaveca’“, *Čajavec. List radne zajednice „Rudi Čajavec”, Preduzeće za elektroniku, elektromehaniku i automatiku*, br. 151, god. XIX, Specijalno izdanje, Banjaluka 19. april 1975, 2.

⁵⁸ Александар Стаматовић, нав. дјело, 62, 105.

Наредбом Врховног команданта ОС ФНРЈ, стр. пов. број 5, од 20. марта 1958, формиран је „35. ремонтни завод“ радарске и рачунарске опреме у Шент Виду код Љубљане. За његовог првог управника постављен је потпуковник Илија Станковић, под чијим руководством је почело премијештање капацитета у Бањалуку са првобитне локације, гдје је радионица радила са скромним средствима за техничко одржавање радара. У Бањалуку су, током новембра и децембра 1958. године, стигле старјешине и формирана је прва руководећа структура, а почело се у неусловним објектима и под ведрим небом, међу зидинама тврђаве Кастел. Крајем 1961. године Државни секретаријат за послове народне одбране ФНРЈ је донио рјешење о новом статусу и називу Завода, који се од тада називао Ваздухопловно-технички и ремонтни завод „Космос“ (од 1978. Ваздухопловни завод „Космос“), а потом су проширени намјенски капацитети за задовољење потреба корисника из ЈНА. Основу тих капацитета чинио је технички сектор који је у свом саставу имао радарско одјељење, рачунарско одјељење и помоћни погон са радионицама за браварске оправке, машинском радионицом, фарбаром и одјељење производне припреме. Од почетка 1962. године Завод је престао да послује као буџетска установа и прешао на пословање по принципу стицања и расподјеле дохотка.⁵⁹ Послије пресељења са тврђаве Кастел, Завод је почео да прераста у установу за ремонт радарско-рачунских средстава за сва три вида ЈНА. Наредбом ДСНО ФНРЈ, Завод је 1962. године ушао у састав РВ и ПВО. Развојни пут „Космоса“ пратио је модернизацију ЈНА. У првој фази, до 1968. године, када су кадрови имали скромна искуства о ремонту, уз увозну технологију и трофејну опрему ремонтвали су старе типове радара за осматрање и њихове рачунаре. У периоду од 1968. до 1975. године, Завод је овладао технологијом ремонта савременијих радарско-рачунских средстава, а од 1975. године увођена је технологија ремонта најсавременијих радарско-рачунских средстава, изведених у врхунској технологији производње електронске опреме и технике у свијету. У 1971. години започела је значајна фаза технолошког развоја Завода – освајање ремонта ракетне технике – станица за вођење ракета, лансирних рампи, ракета и остале опреме, као и полуаутоматизованог система за пренос радарских података (АСПД). Временом су створени услови и за производњу резервних дијелова. Завод је вршио ремонт, модификације и оправке радарско-рачунских средстава чије се фреквенције крећу од 150 MHz до 40 GHz и импулсне снаге од 1 MW до 2, 5 MW, као што су: осматрачки и

⁵⁹ Bogoljub Bojanić, *odg. ured, Vazduhoplovni zavod „Kosmos“ 1958–1988*, (Banjaluka: VZ „Kosmos“, 1988), 7-9. 21.

нишанско-артиљеријски радари, радари-висиномјери, метеоролошки радари, радари за откривање пјешака, радари за АКЛ, ракетни системи „земља-ваздух“, ракетни системи „брод-брод“ и други. Завод је развио производњу око 10.000 резервних дијелова и разрадио технолошка рјешења за преко 500 модификација за побољшање перформанси и поузданости рада на средствима која ремонтује.⁶⁰ Од 1972. године успостављена је техничко-економска сарадња са институцијама оружаних снага других земаља. Сарадња ваздухопловстава Трећег свијета са југословенским РВ и ПВО тицала се школовања кадрова и извоза авиона. Већ од 1964. године у Југославији су се школовали Индонежани, а у периоду од 1968. до 1983. и припадници ваздухопловстава Алжира, Замбије, Ирака, Либије, ПЛО, Судана и Камбоџе. Сарадња са ваздухопловством Либије започела је 1970. године и била је највећа појединачна сарадња у том погледу.⁶¹ Обука кадрова припадника оружаних снага несврстаних земаља и ремонт њихових уређаја у оквиру бањалучког „Космоса“ први пут су изведени 1977. године, а обимнија сарадња започела је наредне године.⁶² У 1986. години почело је освајање ремонта новог ракетног система ПВО.⁶³

Закључак

Централни положај СР Босне и Херцеговине, а самим тим и Босанске Крајине и Бањалучке у југословенској држави, предодредио је њену улогу као упоришта одбране у случају агресије са Запада или са Истока. Бањалучки 5. корпус ЈНА имао је значајну историјску и војну улогу. Налазио се у саставу 7. армије ЈНА Сарајево, потом у саставу 1. војне области Београд, а касније 2. војне области Сарајево. Развој и дјеловање ЈНА у Бањалуци имали су значајну не само војну већ и модернизацијску улогу. За потребе изградње касарне „Козара“ национализован је римокатолички самостан Назарет и његово земљиште, док је иселјавање српског сеоског становништва са широког подручја Мањаче, ради изградње војног полигона ЈНА, било изведено у неколико таласа, имајући несумњиво обиљежја репресије, услед чињенице да се радило о „четничким крајевима“. Након бањалучког земљотреса, у средишту града је изграђен нови, репре-

⁶⁰ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 4 (RV i PVO)*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989), 231; Bogoljub Bojanić, *odg. ured, nav. djelo*, 15.

⁶¹ Bojan B. Dimitrijević, *Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana*, 284–285; Bogoljub Bojanić, *odg. ured, nav. djelo*, 15.

⁶² Bogoljub Bojanić, *odg. ured, nav. djelo*, 20–22.

⁶³ Isto, 34.

зентативан објекат Дома ЈНА, као и аеродром и велики број војних станова. Закључно са 1990. годином, ОСНО Бањалука је водио податке о 50.624 војна обвезника и 4.568 ангажованих у ТО.

Почетком педесетих година, на подручју Бањалуке била је изведена највећа војна вјежба пред високим представницима америчке армије, што је био почетак југословенско-америчке војне сарадње. Бањалука је, сплетом околности насталих након сукоба са ИБ-ом, постала значајан центар војног школства. Школски центар ОМЈ ЈНА „Петар Драпшин” успјешно је радио у Бањалуци 44 године. Капацитети војне индустрије у СР БиХ би су неупоредиво више заступљени на претежно муслиманским и хрватским подручјима у односу на српска. Најзначајније компаније у Бањалуци били су Предузеће за електронику, електромеханику и аутоматику „Руди Чајавец” и Ваздухопловни завод „Космос”.

Избијањем оружаних сукоба у Југославији, јединице 5. корпуса ЈНА први пут су биле ангажоване крајем марта 1991. године, док је августа исте године дошло до њихове праве борбене употребе на подручју западне Славоније. По оснивању Војске Републике Српске, 5. корпус ЈНА прерастао је у 1. крајишки корпус ВРС, поставши највећи корпус нове војске и стуб одбране Републике Српске током Одбрамбено-отаџбинског рата 1992–1995. године.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архива Градске управе Града Бањалука, Скупштина Општине Бањалука.
Архив Републике Српске, Општински комитет Савеза комуниста Бањалука.

Штампа

Čajavec. List radne zajednice „Rudi Čajavec”, Preduzeće za elektroniku, elektromehaniku i automatiku, 1975.

Glas. List Socijalističkog saveza radnog naroda, 1977; Glas, 1991–1992.

Студије и монографије

Боројевић Данко и Ивић Драги. *Војска Републике Српске 12. мај 1992 – 31. децембар 2005*, Београд: Српски ратни ветерани општине Чукарица, 2014.

Dimitrijević, Bojan. *Modernizacija i intervencija. Jugoslovenske oklopne jedinice 1945–2006*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2010.

Dimitrijević, B. Bojan. *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014.

Dimitrijević, B. Bojan. *Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2017.

Laković, Ivan. *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951–1958*, Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2006.

Лемајић, Ненад. *Сеобе становника Мањаче у Срем*, Сремска Митровица: Завичајно друштво „Мањача“, „Културно просветна заједница“ и Установа за неговање културе „Срем“, 2004.

Marić Franjo i Orlovac Anto. *Banjolučka biskupija u riječi i slici od 1881. do 2006. Povodom 125. obljetnice utemeljenja Biskupije*, Banja Luka: Biskupski ordinarijat, 2006.

Пандуревић, Винко. *Рат у Босни и Херцеговини и стварање Војске Републике Српске. Војна, политиколошка и социолошка анализа*, Београд: ИГАМ, 2015.

Ravlić, Aleksandar Aco. *Banjaluka, naponi i radosti*, Banjaluka: Institut za istoriju, NIGRO „Glas“, 1985.

Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-1 (Kopnena vojska JNA), Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.

Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-2 (Kopnena vojska JNA), Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1987.

Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 3-3 (Kopnena vojska JNA), Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.

Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 4 (RV I PVO), Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989.

Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, knjiga 10 (Vojno školstvo JNA), Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986.

Стаматовић, Александар. *Војна привреда друге Југославије (1945–1991)*, Београд: Војноиздавачки завод, 2001.

Чланци и брошуре

Бјелајац, Миле. „Југословенско искуство са мултиетничком армијом, са посебним освртом на БиХ“, *Војноисторијски гласник*, 2/2008, 70-93. http://www.isi.mod.gov.rs/multimedia/dodaci/vig_2_2008_1554879763.pdf (приступљено 4. 2. 2022).

Војанић, Боголjub, одг. уред. *Vazduhoplovni zavod „Kosmos“ 1958–1988*, Banjaluka: VZ „Kosmos“, 1988.

Келечевић Бошко и Вуковић Драган. „Услови формирања Првог крајишког корпуса Војске Републике Српске и његов допринос стварању, одбрани и очувању Републике Српске“, у: *Научно-стручна конференција: Разлози и услови формирања Војске Републике Српске и њен допринос стварању и очувању Републике Српске. Зборник радова*, (уредник Слободан С. Жупљанин), Бања Лука: Организација старјешина Војске Републике Српске, 2022, 235-245.

Остало

Подаци из Спомен-собе оклопно-механизованих јединица Југословенске народне армије, Центра војних школа „Рајко Балаћ” и Друге оклопне бригаде Првог крајишког корпуса Војске Републике Српске

Nikola Ožegović, Senior Teaching Assistant
Faculty of Philosophy, University of Banja Luka
Banja Luka, Bosnia and Herzegovina
E-mail: nikola.ozegovic@ff.unibl.org

THE YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY IN BANJA LUKA (1945–1992)

(Summary)

In the military-territorial organization of Yugoslavia after the Second World War, Banja Luka was a part of the 6th Army, whose headquarters were in Sarajevo. In the beginning of 1948, from the former 6th Army, the 7th Military District was formed. The military area of Banja Luka was supposed to be the 5th Corps during the war. In 1983, 58 Yugoslav People's Army war units and 21 Territorial Defense war units were manned by conscripts and material and technical means from the territory of the Banja Luka municipality. As of 1990, the data on 50,624 conscripts in the municipality of Banja Luka were kept. A total of 4,568 conscripts or 2.28% of the total population of the municipality were engaged in all units of the Territorial Defense. For the needs of building the military infrastructure, the Roman Catholic monastery "Nazareth" was nationalized, and in several waves, thousands of Serbian peasants were evicted from the hilly and mountainous area of Manjaca. With the implementation of repressive measures, a wide area whose population belonged to the royalist movement during the Second World War was evicted, and the Yugoslav People's Army military training ground was built on it. Due to a combination of historical circumstances, Banja Luka has become an important center of military education. After the Resolution of the Inform Bureau, in September 1948, the Tank School Center (TSC) was moved from Bela Crkva in Banat, due to the proximity of the Romanian border, to Banja Luka. Over time, this institution developed into the Armored and Mechanized Units School Center "Petar Drapšin". Near Banja Luka, a significant demonstration exercise was performed as a part of the visit of the high US military delegation to Yugoslavia, which began in October 1951. During 1952, representatives of the US military mission visited two tank brigades and the

Tank Officer School in Banja Luka. The Army played an important role in modernizing the undeveloped areas of the country, including the wider Banja Luka region, the Bosnian Krajina. Bosnia and Herzegovina benefited significantly from the establishment of the military industry in this republic, which was given strategic importance, due to the expected invasion from the East after 1948. A significant role in the military industry was played by the Aviation Institute 'Cosmos', which has been operating in Banja Luka since 1958. Most of the infrastructure and combat assets of the Fifth Corps of the YPA from Banja Luka were inherited by the First Krajina Corps of the Army of the Republic of Srpska, as the largest corps of the ARS, that played a key role in the defense of the Republic of Srpska during the civil war in the former SR Bosnia and Herzegovina.

KEY WORDS: *Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Yugoslav People's Army, military infrastructure, military education, military industry, Territorial Defense*